

Skab mere vild natur hvor du bor

Landsforeningen
Praktisk Økologi

Landsforeningen
Praktisk Økologi

UDGIVER: Landsforeningen Praktisk Økologi

REDAKTØR:
Signe Schrøder

TEKST:
Signe Schrøder og Katrine Turner

LAYOUT:
Ida Kallehave

FORSIDEFOTO:
Mia Stochholm

KORREKTUR:
Mia Stochholm

TRYK:
Narayana Press

OPLAG:
2. udgave, 1. oplag, 5.000 stk.
Produceret med støtte fra Friluftsrådet.

Friluftsrådet

Støttet med udlodningsmidler til friluftsliv

Indhold

MERE LIV I HAVEN	5
8 TILTAG: SÅDAN SKABER DU MERE LIV I HAVEN	6
1 INDRET DIN HAVE EFTER FORHOLDENE	8
2 SKAB ET SMUKT GRÆSLAND	10
3 SØRG FOR FØDE OG LEVERSTEDER I HAVEN MED EN BLOMSTERENG	12
4 SØRG FOR, AT DANSKE PLANTER OG URTER TRIVES	14
5 SKAB VARME I HAVEN MED STEN OG SAND	16
6 SKAB FUGTIGHED I HAVEN MED VAND	18
7 BEVAR GAMLE TRÆER, OG SØRG FOR, AT DER ER DØDT VED	20
8 SØRG FOR LÆ, SKYGGE OG BESKYTTELSE MED KRAT OG BUSKE	22
10 FOKUSARTER: DYR I DEN VILDE HAVE	24
PINDSVIN	25
MARIEHØNE	26
BÆNKEBIDER	27
SKRUBTUDSE	28
MOSAIKGULDSMED	29
HUMLEBI	30
ALM. BLÅFUGL	31
MARKGRÆSHOPPE	32
GÆRDESMUTTE	33
FLAGERMUS	34
13 LIVSVIGTIGE TRÆER: TRÆER I DEN VILDE HAVE	35
SKAB EN SOMMERFUGLEHAVE	37
MERE INSPIRATION	39

FOTO: SIGNE SCHRØDER

MERE LIV I HAVEN

Du kender det sikkert. Den klassiske parcelhusvej med sirligt klippede ligusterhække og grønne, velplejede græsplæner. Midterrabbatten på vejen er klippet helt tæt af kommunen. I haverne er der en trampolin til ungerne og et blomsterbed til mor. Perlegrus eller fliser i indkørslen og et par frugttræer. Vi mennesker synes, at det ser pænt og nydeligt ud. Ordentligt. Men for en bi eller en fugl er det en ørken. En grøn ørken ganske vist, men stadig en ørken uden vand, mad eller levesteder.

Netop ORDENTLIGHEDEN i den nuværende haveæstetik er et stort problem for mangfoldigheden og biodiversiteten i vores natur – trængt som den er af landbrug og byer.

Med dette hæfte får du otte enkle råd til at skabe mere biodiversitet og dermed mere liv, hvor du bor og lever. En del af vejen dertil er at ændre vores haveæstetik. Med over en million haveejere udgør haverne en stor del af Danmarks grønne arealer, og sammen kan vi gøre en forskel.

Vi må indføre en ny haveæstetik, der hylder det vilde, det uforudsigelige og livet i al sin forunderlighed. En haveæstetik, der gør op med den monokulturelle græsplæneørken, skvalderkål bekæmpet med sprøjtegift og hække, der bliver klippet, mens fugleungerne stadig sidder i rederne. Vi vil erstatte den gamle kontrollerende ligusteræstetik med kvashegn overgroet af kaprifolier, hjemmehørende hække og buske og en levende plæne fuld af blomstrende urter. Med langt græs, der giver liv og ly til smådyr og fugle og med vandhuller eller fugtige områder, hvor dyr kan slukke tørsten. Her er masser af hjemmehørende blomster og planter, som kan spises af både mennesker og dyr.

Heldigvis ruller denne nye haveæstetik allerede hen over Danmark i fuld fart. Den går under navne som *Vild Med Vilje*, *Mere liv i haven*, *naturhaver* og *Vild natur hvor du bor*. Den nye haveæstetik er en glædernes og oplevelsernes æstetik, som hylder det vilde og livet i al sin mangfoldighed og forunderlighed, og som giver ordentligheden et spark og erstatter den af det uforudsigelige, enkle og smukke.

Men det er også nødvendighedens æstetik, for det er bydende nødvendigt, at vi støtter biodiversiteten og omskaber vores haver til oaser for de fugle og insekter, som er så trængte i dette vores danske by- og landbrugsland. Og det er endnu ikke for sent. Vi kan vende udviklingen og hjælpe til med at stoppe den biodiversitetskrise, som hele kloden er omfattet af.

Lykkeligvis går det skønne og det nødvendige hånd i hånd med det behagelige. For den nye sprøjtefrie, vilde haveæstetik er også en æstetik for den afslappede haveejer. For den, der hellere vil gå på opdagelse i haven eller ligge lidt i hængekøjen og høre birne summe og fuglene synge, mens græshoppen spiller dertil, i stedet for at fare rundt og slå græsplænen og hive mælkebøtter op. Det er en æstetik for dem, der vil vise, at man kan have skønne, frodige haver, der som oaser for det vilde liv styrker naturen og favner det uforudsigelige. Som ikke betragter bellis, mælkebøtter og skvalderkål som uønsket ukrudt, men som skønne, livskraftige og spiselige stauder, der kan give føde til både insekter og mennesker.

Trods alt er begrebet ukrudt blot en definition, vi selv har fundet på. Vi kan ændre den igen og få mere vild natur og liv i haven og i naturen.

Sådan skaber du mere liv i haven

Når det handler om at skabe mere natur og liv i haven, er der nogle overordnede rammer, der skal være i orden. Først og fremmest skal du undgå enhver form for sprøjtemidler mod både planter og insekter. En giftfri have er et enormt vigtigt første skridt mod større biodiversitet. Også kunstgødning bør undgås, bl.a. fordi der som udgangspunkt allerede er for meget næring i jorden, hvilket presser de mere nøjsomme danske urter, som er så afgørende for biodiversiteten.

8

TILTAG

FOTO: SIGNE SCHRÖDER

1

INDRET DIN HAVE EFTER FORHOLDENE

For at skabe en vild have med masser af liv er det vigtigt at se på forholdene i din have og tilpasse dig dem. Det kan være forhold som mængden af lys og skygge, næringen i jorden og mængden af fugt og vand.

Der er forskellige måder at hjælpe den vilde have lidt på vej. Efterlign naturen, der typisk består af mange små nicher, og brug det til opbygningen af haven. Udnyt din haves særlige forhold, og skab f.eks. et skovbed i skyggen af krattet, hvor der er mørkt og fugtigt. Du kan også lave et afgrænset overdrevsbed med næringsfattigt sand for at kompensere for en meget fed muldjord.

NÆRINGSFATTIG JORD GIVER PLADS TIL FLERE

Langt de fleste jorder i Danmark er meget næringsrige og fulde af kvælstof. Vokser græsset godt og tæt, og trives brændenælderne i hjørnerne, så er jorden rig på næring. Problemet er, at de danske planter, som er mest truede, også er dem, som trives bedst på næringsfattige jorder. De kan godt vokse i fed muld, men de bliver udkonkurreret af de arter, der vokser hurtigt på Danmarks mange vel- og overgødede arealer. Brændenælde og skvalderkål er kendte eksempler herpå.

Vil du have mere natur og liv i din have, skal du derfor fjerne næring i stedet for at tilføre den.

Fjern græsafklippet fra græsplænen, og læg det i køkkenhaven eller på kompostbunken. Det kan tage mange år at trække næring ud af jorden, men ret hurtigt begynder man at kunne se en lille forskel i plænen. Nye arter får plads, når græsset ikke dominerer det hele. Dermed får du en større diversitet af planter og af de dyr, der er afhængige af de sarte urter og planter.

Er du så heldig at have en gårdsplads eller en terrasse, er der god mulighed for, at jorden her er sandet. Saml, og udså frø af lokale, vilde planter som timian, blå slangehoved, gul snerre eller den vellugtende kamille. Lad altid nogle af frøene blive tilbage, så planten kan selvå igen. Luger du græsset væk løbende, får du med årene en smuk, blomstrende plads.

PLANT BLOMSTER PÅ ALTANEN

På altaner, terrasser og i gårdhaver kan du nemmere skabe gode forhold for planterne. Her kan du blande sand i pottemulden og lave næringsfattig jord til dine plantekasser og krukker og så vilde blomster i dem. Her kan de stå lige ved siden af krukker med arter, som skal bruge fed jord, og som vokser vildt og hurtigt. Det er en rigtig god ide at fokusere på planter med mange pollen- og nektarressourcer. De insekter, der kommer forbi, er som regel dyr, der kan flyve, så der er brug for at tanke op med mad og drikke.

FOTO: SIGNE SCHRØDER

Det kan du gøre:

- Skab næringsfattig jord ved at fjerne græsafklip og plantemateriale.
- Lav nicher i haven, som fremmer forskellige slags biotoper.
- Saml frø af vilde blomster, og så dem ud i indkørslen, terrassen eller på gårdspladsen.

2

SKAB ET SMUKT GRÆSLAND

Græsplænen er et oplagt sted at tage fat på, når du laver vilde haver, for den kortklippede græsplæne er i virkeligheden et grønt ørkenlandskab, hvor få dyr og insekter trives.

Overvej om du ikke har et lille område, hvor græsset kan få lov til at vokse højt. Det høje græs giver nemlig ly og læ til en masse insekter, som ikke kan finde plads på den korte græsplæne. Et rigt græsland kan samtidig indeholde flere hundrede forskellige plantearter, som understøtter dyr, svampe og andre mikroorganismer.

MINDRE NÆRING SKABER MERE LIV

Et græsland skal ikke gødes, for hverken livet i jorden eller de mest trængte planter i dansk natur tåler ret godt gødning. Derimod er det en fordel at udpine græslandskabet, så græsset får det sværere. Det giver plads til andre urter og blomster. Fjern alt græsafklip fra græsplænen, så det ikke giver næring til jorden. Brug i stedet græsafklippet i køkkenhaven, under frugttræer og buske eller på komposten.

Du kan hjælpe diversiteten lidt på vej ved at så vilde blomsterfrø ud i muldvarpeskud og andre huller i plænen. Plant gode kraftige stauder ud i plænen, som lyser op og giver store blomster. Er græsset meget tæt, kan du med fordel udså liden skjaller, som snylter på græsset, så det går ud, og andre urter kan få plads.

Jordtypen, og hvor meget næring der er i den, er afgørende for, hvor lang tid det tager at få et varieret græsland i haven. Hvis du bor et sted med meget næringsfattig og sandet jord, er det ret nemt at få en større diversitet i græsplænen. Du kan også strø lidt kalk i nogle dele af græsplænen, da et mere basisk miljø skaber vilkår for andre slags urter.

SLÅ GRÆSSET ET PAR GANGE OM ÅRET

Et næringsfattigt græsland kan du nøjes med at slå et par gange om året. Dels i det tidlige forår, og dels efter at urterne er afblomstret sidst i september. Ved efterårsklipningen er det en god ide at lade afklippet ligge et par dage, så frøene kan falde ud, inden du fjerner det. Det mest skånsomme for livet i græsset, er at slå græsset med le, men du kan også bruge en trimmer eller græsslåmaskine.

I haver med næringsrige forhold er det svært for de fleste urter at konkurrere med græsset, men selv langt græs er bedre end kort græs, og hvis du over tid slår græsset og fjerner det, vil jorden langsomt blive mere næringsfattig, så flere urter kan komme til. Hvis du leger "græssende ko" og slår forskellige steder hen over hele vækstsæsonen, kan du hurtigere få fjernet næringen. Slå ikke det hele på én gang, for så fjerner du alt ly og læ og blomsterkilder til de dyr, der allerede er der.

Det kan du gøre:

- Erstat den monokulturelle "perfekte" græsplæne med græsland.
- Gød ikke græsplænen, men udpin den ved at fjerne græsafklippet.
- Leg "græssende ko" på næringsrige arealer.
- Husk, at langt græs er bedre end en kortklippet græsplæne.

3

SØRG FOR FØDE OG LEVESTEDER I HAVEN MED EN BLOMSTERENG

Mange drømmer om en blomstereng i den vilde have. Den er smuk, og den rige blomstring er vigtig for insekter, sommerfugle og bier.

Skal man skabe en velfungerende blomstereng, som ikke vokser til i græs og brændenælder, kræver det tid og omhu. Dels skal jorden udpines, så den er næringsfattig. Dels skal du sørge for, at der ikke vokser flerårigt ukrudt som skvalderkål, brændenælder, tidsler, kvikgræs mv. Disse planter vil hurtigt udkonkurrere de mere sarte blomster, især hvis jorden er næringsrig.

At anlægge en blomstereng på en græsplæne kan derfor være svært. Men måske har du allerede næringsfattige steder, som kan bruges i stedet. Det kan være en gårdsplads, en indkørsel eller en gammel byggetomt. Eller en terrasse, hvor du fjerner en flise eller to og i stedet udsår vilde blomster. Her er det kun fantasien, der sætter grænser.

OMDAN GRÆSLANDSKABET TIL BLOMSTERENG

Vil du have en blomstereng i græsplænen, er det nemmeste først at anlægge et græslandskab og med årene tilføje flere og flere blomster, samtidig med at du udpiner jorden ved hele tiden at fjerne græsafklippet og evt. udsår liden skjaller, som snylter på græsset.

En anden nem og smuk måde er at anlægge blomsterengen i bede. Det kan enten være eksisterende bede eller nye bede, der f.eks. anlægges i græsplænen. Sørg for, at der ikke er flerårigt ukrudt, og udså en hjemmehørende blomsterblanding eller gode hjemmehørende stauder. Sørg for at luge løbende, og fjern først blomsterstænglerne i det tidlige forår. Mange insekter kan nemlig godt lide at overvintre i hule, tørre stængler.

ANLÆG EN SOMMERFUGLEBUFFET

Vil du tiltrække sommerfugle, kan du anlægge en såkaldt sommerfuglebuffet. Sommerfugle elsker sol, læ og blomster. Find et solrigt sted, og grav en rende, der er 30-40 cm dyb fra øst til vest. Læg jorden i en bunke langs renden på nordsiden, så du får en jordvold med sydvendte sider. Har du brug for mere jord, kan du evt. grave ud til et vandhul i nærheden. Fyld den sydvendte rende op med sten og sand, som suger varmen.

Plant jordvolden til med stauder og hjemmehørende frø (se plantelisten side 37). Jordvoldens hævede sider skaber ekstra læ og varme, og småbiller vil trives med det varierede mikroklima i bunden. Læg evt. først pap i bunden af renden og jordvolden, så græs og ukrudt bliver kvalt og forhindres i at komme op.

Det kan du gøre:

- Anlæg en blomstereng på næringsfattige områder såsom terrasse, indkørsel eller byggetomt.
- Lad dit græslandskab udvikle sig over årene til en blomstereng ved at udpine græsset og udså blomster og stauder.
- Anlæg et sommerfuglebed, der giver læ og varme til sommerfuglene.

4

SØRG FOR, AT DANSKE PLANTER OG URTER TRIVES

Planterne udgør bunden af fødekæden. Er der en mangfoldighed af planter i haven, er der bedre levevilkår for insekt- og dyrelivet. Derfor er regel nummer ét at undgå enhver form for plante- og insektgifte.

I forhold til flora og fauna i haven er det bedst at have hjemmehørende planter, som dyr og insekter har tilpasset sig gennem tusinder af år. Vi kender dem ofte i forvejen. Nogle gange som ukrudt. Sjældne insekter har også ofte sjældne planter som fødekilde eller levested.

For at få mere liv i haven er det godt at fremme danske og gerne de lidt sarte planter, som p.t. er under pres af menneskelige aktiviteter. Planterne udgør ikke kun fødegrundlaget for mange insekter og dyr. De er ofte også værtsplanter for æg og larver, som udvikler sig til insekter. Værtsplanterne er dermed nødvendige for, at næste generation insekter kan komme til verden.

Det er vigtigt, at insekterne kan finde føde i form af pollen og nektar fra det tidlige forår til det sene efterår. Sørg for, at der er blomstrende træer, buske og planter i hele sæsonen og ikke kun i højsommeren, hvor det er nemt at tilbyde et rigt blomsterflor.

PRIORITER DE ENKLE ÅBNE BLOMSTER

Enkle blomster, hvor bier og insekter let kan samle nektar og pollen fra, er de bedste fødekilder. Undgå helst de stærkt forædlede blomster med mange fyldte kronblade, hvor kronbladene ofte sidder så tæt, at bier eller insekter slet ikke kan komme til støvdragerne.

Selvom danske, hjemmehørende planter udgør de bedste værtsplanter, betyder det ikke, at du skal styrte ud i haven og hive alle andre planter end de hjemmehørende op. Mange udenlandske blomster producerer masser af nektar og pollen.

Hvis du ser nøjere på dine planter, kan du selv opleve, hvilke plantearter, der er de mest populære, og hjælpe dem på vej. En grov huskeregel er, at kurvblomstfamilien (*Asteraceae*), ærteblomstfamilien (*Fabaceae*) og klokkefamilien (*Campanulaceae*) er nogle af de familier, som mange insekter godt kan lide, så de er gode at starte ud med, hvis du trænger til nye planter til haven.

Se listen over de vigtigste planter, buske og træer for dagsommerfuglene s. 37.

FOTO: KATRINE TURNER

Hvad kan du gøre:

- Sørg for at plante danske, hjemmehørende planter og urter.
- Sørg for, at der er nektar og pollen fra tidligt forår til sent efterår.
- Undgå meget forædlede, fyldte blomster – de har ingen fødeværdi.
- Undgå at luge for effektivt – lad ukrudt blomstre i hjørnerne.

5

SKAB VARME I HAVEN MED STEN OG SAND

Rigtig mange dyr er vekselvarme, hvilket betyder, at de skal bruge solen til at blive varmet nok op for at kunne fungere. Derfor er det rigtig godt at have stendynger i de varme og solrige dele af haven, så stenene kan blive godt varme.

Firben og padder vil udnytte den varme plads til at varme sig op om morgenen. Mange smådyr som biller, sommerfugle, vilde bier og edderkopper kan bruge hulrummene mellem stenene til at overvinde eller gemme sig i.

En stenbunke, stensætning eller et dige er et smukt og sjovt tiltag at lave i haven. Det kan bruges til at lave rum eller til at afgrænse en terrasse. At arbejde med sten er tungt, men til gengæld giver det et fantastisk levested for mange arter. Humlebieerne er meget glade for stengærder til både at overvinde i og lave deres reder.

Du skal være forsigtig, når du stabler stenene, og lade de store sten ligge i bunden for at skabe stabilitet. Sørg for, at hældningen ikke er for stejl, så stenene ruller ned, men undgå så vidt muligt at bruge mørtel. Det gør hullerne mellem stenene mindre, så der ikke er plads til så mange forskellige slags arter.

SYDVENDT, BAR JORD

Bar, sydvendt jord, gerne som en lille vold eller på en skråning er guld værd for insekter, bier

og hvepse. Den tørre, sydvendte jord virker som en radiator, og den bare jord giver gode ynglepladser for de mange arter af jordlevende, danske vilde bier og hvepse. De graver gange i jorden og lægger deres æg dernede og dør. Til foråret kravler den nye generation af jordbier og -hvepse op ad jorden for at lede efter et passende sted, hvor de kan bygge rede og lægge æg.

Hvis du er heldig at have sandet jord i din have, er det meget nemt at anlægge en plet med sydvendt, bar jord. Blotlæg noget af jorden på en sydvendt skråning, eller lav en lille vold, der løber fra øst mod vest, så solen kan varme jorden op, og regnvand kan løbe væk.

Har du som så mange andre en have med god, fed havemuldjord, som er blevet gødet i mange år, er det en god ide at finde noget sand. Det nemmeste er at lave en god fast sandbunke eller en vold, som let forbliver tør og varm. På sådan et område kan du også så nogle af de mere sjældne planter ud, der trives på næringsfattig jord. De klarer sig fint i den tørre jord, og da de vokser langsomt og ikke bliver så store, kan der sagtens være plads til både planter og bier. Så længe der er lidt bar jord imellem dem, skal bierne nok finde ned mellem planterne.

Det kan du gøre:

- Sørg for, at der er sten i haven på solrige steder.
- Husk, at stenbunker eller stengærder er smukke, og at man kan lave dem selv.
- Lav en sydvendt skråning med en bunke sand, og lad evt. truede, vilde blomster gro på den næringsfattige jord.

6

SKAB FUGTIGHED I HAVEN MED VAND

Vand i haven er utrolig vigtigt for at skabe mere liv i haverne. Der er langt mellem vandhuller i vores landskab, så alle former for vand i haven hjælper, hvad enten det er en stor sø eller en underskål, der fyldes med rent vand.

Med en underskål i haven, på terrassen eller på altanen sørger du for, at dyr kan komme forbi og drikke en slurk vand. Sørg for, at der ligger noget, f.eks. bark, og flyder i vandet, som insekterne kan lande på, så de ikke falder i vandet og drukner.

GRAV EN BALJE NED SOM VANDHUL

Du kan nemt skabe et lidt større vandhul ved at grave en balje ned i jordniveau og fylde den med regnvand. Sæt evt. vandplanter ud i baljen, og sørg for, at der er en badebro af enten sten eller et bræt, så pindsvin og frøer ikke drukner. En lille solcelledrevet pumpe kan hjælpe til at holde vandkvaliteten fin, og der vil hurtigt opstå et lille økosystem.

En rigtig havedam er selvfølgelig det bedste for livet i haven. Har du plads og overskud til at lave en havedam, skal den helst ligge i fuld sol, så solen kan varme den op tidligt på foråret. Lad søen være lavere i den nordlige ende og,

lav en jordvold eller stensætning i den nordlige ende af dammen. Det reflekterer solens stråler, så vandet hurtigere varmes op. Det giver de vandlevende dyr en tidlig start på sæsonen. En havedam kan være stor eller lille, men skal den være frostfri i bunden, skal den være mindst 70 cm dyb. Så kan smådyr overvinde, selvom frosten bliver hård. Jo større dammen er, jo nemmere er det at finde en god balance for vandkvaliteten. Du kan eventuelt kickstarte din dam med en spand vand fra et nærliggende vådområde, så får du en masse smådyr og insekter og måske guldsmedenymfer i dammen med det samme.

ANLÆG ET REGNVANDSBED

Et sumpbed eller regnvandsbed er også en god ting at anlægge i haven. Det kan etableres i forbindelse med et nedløbsrør fra huset. Grav en lille rende, der leder vandet væk fra huset. Dels leder det regnvandet væk fra huset, samtidig med at du laver et lille fugtigt område, som havens skrubbudser og andre padder kan søge tilflugt i. Du kan finde inspiration til sumpplanter ved gamle moser og søer samt i plantecenteret. Der er mange spændende planter at vælge mellem. De skal bare kunne klare både tør og meget våd jord.

FOTO: KATRINE TURNER

Det kan du gøre:

- Sørg for, at der er vand i haven – både baljer, underskåle og fuglebade.
- Anlæg en havedam, der er mindst 70 cm dyb.
- Placer et sumpbed eller regnvandsbed i forbindelse med eksempelvis tagrender til gavn for regnvandsafledning, padder og andre dyr.

7

BEVAR GAMLE TRÆER, OG SØRG FOR, AT DER ER DØDT VED

Gamle, krogede træer og dødt ved – altså døde grene, hækafklip og høje træstubbe – er vigtige for at skabe mere vild natur i haver og parker. Traditionelt set er døde træer og kvas blevet opfattet som grimt rod, der bare skal køres til genbrugsstationen, men uordentligheden giver en masse liv. Det er fabelagtige levesteder og gode fødekilder for mange insekter, svampe, fugle og pattedyr.

Et kvashegn eller en kvasbunke er det perfekte levested for pindsvin, humlebier og et mylder af insekter. Også småfugle som gærdesmutten holder af at søge ly og lave rede i kvasbunker og -hegn, som kan udformes på mange smukke måder.

DE GAMLE, KROGEDE TRÆER

Tusindvis af insektarter elsker og lever på gamle træer. Men vi mennesker kan ikke lide dem. Så snart et gammelt træ får lidt svamp, skygger i haven eller ser ud til måske at kunne vælte i den næste orkan, kalder vi dem for risikotræer og fælder dem. Det er faktisk nået så vidt, at vi mangler gamle træer i hele landet – især de lækre, krogede træer, der er vokset op i fuld sol.

Det tager selvsagt lang tid at få et gammelt træ, og nu mangler vi gamle træer. De utallige smådyr og insekter, der knytter sig til leveste-

der på gamle træer, er som følge heraf også i tilbagegang. Hvis du har et gammelt træ i haven eller på fællesområdet, så pas rigtig godt på det.

STYN OG TOPKAP TRÆET, MEN BEHOLD DET

I stedet for at fælde gamle træer kan man styne og topkappe dem, så de ikke er i fare for at vælte eller smide grene ned i hovedet på folk.

Du kan også hjælpe til med at lave gode levesteder på gamle træer ved at veteranisere træerne – altså beskadige dem uden at slå dem ihjel og dermed lave hulheder til naturlige fuglereder. Det giver også steder, hvor flagermus, mariehøns og nældens takvinge kan overvintre, og hvor trælevende biller, svampe og bier kan bo.

Hvis du alligevel bliver nødt til at fælde et træ, så lad en 2-4 meter høj stub stå og forgå lige så langsomt. Især træstubbe, der står i solen, er et værdifuldt levested. Du kan plante en klatreplante op ad stammen, såsom kaprifolie eller vedbend, eller sætte fuglekasser op, hvis du ikke synes, at stubben pynter nok i sig selv.

Det kan du gøre:

- Fæld ikke gamle træer. Styn, eller topkap dem.
- Skal et gammelt træ fældes, så lad 2-4 m stub stå.
- Bor store og små huller i dine træer.
- Husk, at kvasbunker og brændestabler er effektive insekthoteller.
- Arranger evt. kvashegnet eller brændestablen i dekorative former for æstetikens skyld.

8

SØRG FOR LÆ, SKYGGE OG BESKYTTELSE MED KRAT OG BUSKE

Et krat består af små træer og buske, der vokser sammen, og det er et vigtigt levested for de fleste af havens smådyr. Gærdesmutteren bygger rede i krattet, guldsmedene sidder på grene og venter på, at de kan finde et godt bytte. Bænkebidere lever i bunddækket og omsætter det døde plantemateriale til muld til glæde for regnormene, som pindsvinet tøffer rundt og spiser.

Mange smådyr bruger krattet til at gemme sig for rovdyr, og det er et godt sted at sætte fuglekasser på, hvis der ikke er så mange gamle hule træer i haven. Står der lidt større krogede træer i dit krat, er det også et godt sted for flagermusene at sove om natten.

ET KRAT GIVER BLOMSTRING OG LÆ

Rigtig mange haver har allerede et fint krat et sted i haven, for et krat afskærmer haven for vind og vejr og kan bruges til at skabe rum med. Sørg gerne for, at der gror danske buske og træer i haven og i krattet. De er tilpasset det danske dyreliv, og mange dyrearter bruger træerne som larveplanter til deres afkom. Blomstrende træer og buske er desuden ofte rigt blomstrende og gode til at dække bier og insekters behov for nektar og pollen i forårs-sæsonen.

Du kan godt lave et mini-krat i krukke til altanen alt efter, hvor stor en altan du har. Et mini-krat kan skærme altanen for vind og sol, men du skal gå efter hårdføre planter, da altanen ofte har et barsk klima. Brug f.eks. pil, hvidtjørn, hyld og skovfyr. Det vil give en lang blomstringstid med masser af pollen og nektar samt skabe lidt ly og læ – også om vinteren.

KLIP HÆK OG KRAT OM VINTEREN

Et krat må godt se lidt vildt og uordentligt ud, så fugle og andre dyr kan sidde i ly af kviste og grene. Hvis du klipper krat eller hæk ned, skal du gøre det i løbet af efteråret og vinteren. Glem den gamle huskeregel om, at hækken skal være klippet ned inden sankthans, hvor meget jo blomstrer, og alle fuglerederne er fulde af unger. Hækklipning ved sankthans er ødelæggende for fugle- og insektlivet.

Ligesom med de store, gamle træer, er det rigtig fint, hvis du ikke er for ordentlig i din nedklipning. Der er masser af dyr og svampe, der kan bo i træer og buske, hvis kviste og grene ikke er klippet, men nærmere brækket og revet af. Sådan ville det ske i naturen, hvor de store græssende dyr ville ty til grene på buske og træer, når græsset er spist. Du må godt lege elefant eller vildokse i haven – det virker rigtig godt!

FOTO: SIGNE SCHRØDER

Det kan du gøre:

- Sørg for, at der er et krat, der giver skygge, skjul og fødekilder.
- Lad krattet bestå af vilde, hjemmehørende arter, som blomstrer forårs-sæsonen igennem.
- Klip hække og krat om efteråret eller vinteren – ikke om sommeren eller før sankthans

Dyr i den vilde have

Rigtig mange dyr og insekter nyder godt af, at vi mennesker inviterer naturen, vildskaben og uordentligheden indenfor i haven, altankassen eller gårdmiljøet. Men hvor skal man starte og slutte, og hvordan ved man, om ens bestræbelser bærer frugt? Vi har udvalgt ti såkaldte fokusarter, der er gode indikatorer på, at der er levesteder, fødekilder og habitater i dit område, som kommer mange slags dyr, insekter og planter til gode. De ti udvalgte fokusarter kræver således forskellige slags forhold for at trives, som for eksempel vand, varme sten, bar jord eller højt græs. Gør du haven, altankassen eller gårdmiljøet til et godt levested for en eller flere af de ti udvalgte fokusarter, ved du, at du samtidig har skabt gode levesteder og trædesten for mange andre dyr og planter. Så hold øje med dem. Måske kommer der flere til hen ad vejen.

10

FOKUSARTER

FOTO: BIOPIX: JC SCHOU

PINDSVIN

Pindsvinet er et lille pattedyr og virkelig hyggeligt at have i haven. Det er sødt at se på og nemt at høre, når det maser sig rundt i haven, men bestanden er desværre gået kraftigt tilbage.

FØDE

Vil du have pindsvin i din have, skal du sørge for, at der er mad og vand til det. Pindsvin foretrækker forskellige insekter som græshopper, tusindben og biller, men er også glade for de bløde snegle uden hus. Det er vigtigt for pindsvinet, at der er adgang til drikkevand i nærheden af, hvor det bor, så det vil være glad for en underkop med vand eller et vandhul. I september-oktober går det i hi helt frem til april-maj måned. Der kan godt leve flere pindsvin i én have.

LEVESTEDER I HAVEN

Pindsvin lever i krat, eng og skovbryn. Netop derfor kan villahaven og grønne områder være et rigtig godt og vigtigt sted for pindsvin at bo – hvis du altså ikke rydder alt for meget op. Pindsvinet har nemlig brug for steder at gemme sig og bygge reder i, og her foretrækker det kvasbunker, der ligger i ly og læ som under krat og buske. Vilde hjørner – gerne fugtige og skyggefulde med visne blade og kviste, som insekter og smådyr lever af – er guf for pindsvinet. Hvis man har en havedam, skal man sørge for, at pindsvinet kan komme op, hvis det falder i vandet.

HAR DU PINDSVIN, HAR DU OGSÅ...

Har du pindsvin, ved du, at du har masser af insekter som bænkebidere, biller, skolopendre, tusindben, edderkopper, snegle og regnorme i haven – og et godt buskads eller kvasbunke.

FOTO: MORTEN DD HANSEN

MARIEHØNE

Der er ca. 50 forskellige arter af mariehøns i Danmark. Deres flotte farver og smukke prikker gør dem elskede blandt børn. Men det fortæller også glubske fugle og andre fjender, at mariehøns er lidt giftige og smager dårligt.

FØDE

Mange mariehøns er rovdyr og kan som ene marolle fortære hele kolonier af bladlus, så de er gode at have i køkkenhaven eller i roserne. Andre slags mariehøns spiser vilde planter, græs eller pollen, og nogle er ligefrem svampeædere. Så det er godt at have en masse forskellige niches i haven til alle de forskellige slags mariehøns og deres fødekilder.

Mariehønelarven lever af det samme som den voksne mariehøne. Mange larver er særdeles dygtige og glubske rovdyr, der sågar kan finde på at spise hinanden, hvis den øvrige mad slipper op. År med særligt mange mariehøns kommer af en mild vinter og en lang sommer året før.

LEVESTEDER I HAVEN

Træer (gerne gamle) med sprækket bark, brændestakke, stengærder, byttedyr og vilde planter er gode sager for en mariehøne.

HAR DU MARIEHØNS, HAR DU OGSÅ...

Har du mariehøns, har du formentlig også sommerfugle, biller, myrer, natsværmere, edderkopper, græshopper og bænkebidere, der trives de samme steder som mariehøns.

FOTO: LARS BRØNDUM

BÆNKEBIDER

Bænkebideren er et landlevende krebsdyr, der kan spises på samme måde som rejer (hvis du kan lide knas), men den er bedre at beholde i haven som nedbryder. Der er ca. 30 arter i Danmark.

FØDE

Bænkebidere rydder op og omdanner organisk materiale såsom blade, råddent træ og en sjælden gang imellem døde dyr. De kan ikke selv nedbryde træet, for de kan ikke fordøje cellulose, så faktisk lever de oftest af det allerede svampeomsatte træ og nedbrudte plantedele. Bænkebideren er et sikkert tegn på, at der er råddent træ i nærheden, så er der bænkebidere i din havebænk, trænger den formentlig til en kærlig hånd. Bænkebideren spiser sin egen afføring flere gange for at få mest mulig næring ud af føden.

LEVESTEDER I HAVEN

Bænkebidere har udvendige lunger under bagkroppen, hvorfor den har brug for fugtige miljøer, ellers bliver den kvalt. Bænkebidere kan blive op til fem år gamle. Giv plads til bænkebideren med krat, kvas, bunker med blade og haveaffald samt fugtige områder i haven uden for meget sol.

HAR DU BÆNKEBIDER, HAR DU OGSÅ...

Har du mange bænkebidere i haven, ved du, at du også har dødt træ og fugtige miljøer, som også kommer biller, myrer, edderkopper og skrubtudser til gode.

FOTO: BIOPIX: JC SCHOU

SKRUBTUDSE

Den store skrubbtudse er en stedfast ven i haven. Den kan bo hos dig i mange år, for den kan nemlig blive helt op til 20 år gammel. Du kan kende tudsen på dens vortede hud og på, at den kravler. Har den derimod glat hud og springer, så er det en frø.

FØDE

Tudser har en bred smag og tager gerne for sig af snegle uden hus, bænkebidere, regnorme, biller, larver og edderkopper. Hvis der er føde nok, bevæger den sig ikke mere end tre meter fra sit skjulested.

LEVESTEDER I HAVEN

Skrubbtudsen vil gerne bo skjult f.eks. under træstubbe, væltede træer, stenbunker, i musegange eller – hvis den kan komme op igen – i fugtige kældre og lyskasser med masser af bænkebidere. Så længe villahaven ikke er for velfriseret, er skrubbtudsen særdeles tilpasningsdygtig. Gør haven attraktiv for skrubbtudsen ved at sørge for, at der er krat, kvas og skyggefulde, fugtige steder med masser af smådyr, som den kan spise. Der skal også være et vandhul inden for et par kilometer, hvor den kan yngle.

HAR DU SKRUBTUDSER, HAR DU OGSÅ...

Bor skrubbtudsen hos dig, har du også vand, skygge og gode gemmesteder i området. Her lever der også masser af snegle, bænkebidere, insekter, edderkopper, skolopendre og andre småkryb.

FOTO: LARS BRØNDUM

MOSAIKGULDSMED

Den store smukke mosaikguldsmed er et af de største insekter i Danmark og den med de største øjne. Den er havens eget jagerfly og kan flyve med over 25 km/t.

FØDE

Mosaikguldsmeden jager ved hjælp af synet og griber sit bytte i luften med benene. Nogle gange kan man høre, at det knaser, når den kommer flyvende, fordi den er i gang med at spise sit bytte. Guldsmeden har brug for meget mad både som nymfe og som voksen, så der skal være en masse andre insekter i haven.

LEVESTEDER I HAVEN

Blå mosaikguldsmed indfinder sig hurtigt i og omkring den nye havedam, for vandhuller er vigtige for guldsmeden. Som nymfe lever den i havedammen i helt op til tre år og kan klare selv meget kolde vintre med bundfrosne søer. Guldsmeden bruger krat, grene og stubbe som udsigtsposter, hvorfra den kan holde øje med byttedyr og passe på sit territorium. Guldsmeden værdsætter også varme steder såsom stengærder, hvor den kan sidde og sole sig og blive varmet op til luftakrobatikken.

HAR DU GULDSMEDE, HAR DU OGSÅ...

Har du guldsmede i haven, har du også vand i nærheden, for guldsmeden skal bruge et vandhul til sine nymfer. Har du vand i haven, er alle dyr, der lever af eller i vand, også tilgodeset.

FOTO: LARS BRØNDUM

HUMLEBI

Der er ca. 29 forskellige arter af humlebier i Danmark. De fleste humlebier lever i kolonier, undtagen snyltehumlerne, der lægger deres æg i andres bo, ligesom gøgen.

FØDE

Humblebier sætter stor pris på planter med meget nektar og pollen. Den har brug for blomstrende træer, buske og urter fra tidligt forår til sent efterår.

LEVESTEDER I HAVEN

Humblebier bygger enten rede over eller under jorden. Jordboende humlebier søger efter forladte musereder, sprækker under sten, huse og haveskure eller en urtepotte med bunden i vejret, mens andre arter holder øje med store mospuder eller græstuer. For humlebier, der bygger rede over jorden, er gamle, hule træer og stubbe med huller og sprækker havens svar på et femstjernet hotel.

Vil du sørge godt for humlebieerne, så fæld endelig ikke dine gamle, store veterantræer. Lad bunker af visne blade blive liggende, og lav en lille stenbunke. Sådanne rodebunker er oplagte steder at bygge rede og overvintrere for en humlebidronning.

HAR DU HUMLEBIER, HAR DU OGSÅ...

Har du humlebier i området, ved du, at der også er gode nektarplanter og uforstyrrede redesteder i nærheden. Det kommer også sommerfugle, svirrefluer, biller og natsværmere til gode.

FOTO: MORTEN DD HANSEN

ALM. BLÅFUGL

Alm. blåfugl er en meget smuk og skinnende blå sommerfugl. Blåfugle er en iøjefaldende familie af sommerfugle med i alt 14 arter i Danmark, hvoraf rigtig mange er meget sjældne, fordi de mangler de rigtige habitater og specielt de rigtige larveplanter, som ofte vokser i næringsfattig jord.

FØDE

Alm. blåfugl får nektar fra mange planter, men er afhængig af danske hjemmehørende urter til sine larver. Den vil allerhelst bruge ærteblomstfamilien som larveplante (eksempelvis kællingetand og rødkløver), men kan godt bruge andre planter. Dens pupper og larver overvintrer ved bunden af larveplanterne.

LEVESTEDER I HAVEN

Alm. blåfugl holder naturligt til på græsland, heder og åbne overdrev og trives i varme, tørre og lysåbne haver med mange blomster. Tiltræk alm. blåfugl ved at anlægge næringsfattige bede, en blomstrende gårdsplads eller terrasse, der indeholder danske nektarblomster og larveplanter til alm. blåfugl, så kan du være heldig, at den yngler i haven.

HAR DU BLÅFUGL, HAR DU OGSÅ...

Ser du alm. blåfugl glimte i haven, ved du, at du har et fantastisk habitat med masser af nektarkilder. Hvis området også er rigt på de ellers så trængte danske plantearter, der trives på næringsfattig jord, vil det også tiltrække andre sommerfugle og insekter, der er specialiseret i danske arter.

FOTO: BIOPIX: JC SCHOU

MARKGRÆSHOPPE

Vi har ca. 20 arter af markgræshopper. Hannerne har en meget fin kaldesang, der kan høres i det lange græs på en varm sommerdag. Sangen, som den frembringer ved at gnide sine bagben mod vingerne, er karakteristisk for den specifikke art. Markgræshoppen tager farve efter, hvor den lever. Den kan være grøn, lysebrun med sort ryg eller orange og endda helt lyserød.

FØDE

Markgræshoppen lever af at spise græs og plantedele.

LEVESTEDER I HAVEN

Markgræshoppen søger ly fra sine mange fjender ved at sidde helt stille i det høje græs. Hvis det ikke virker, kan den springe langt ved hjælp af sine kraftige bagben og svæve væk ved hjælp af sine vinger. Den lægger sine æg i jorden i sensommeren, hvorefter æggene klækker i foråret. Derfor er det vigtigt, at man ikke forstyrrer jorden og graver i løbet af efteråret og vinteren, da det vil ødelægge æggene.

HAR DU MARKGRÆSHOPPE, HAR DU OGSÅ...

Ser eller hører du en markgræshoppe, har du langt græs i haven. Det kommer også sommerfugle, natsværmere, pindsvin, skrubbudser og mosaikguldsmeden til gode, da de finder føde, ly og læ i det lange græs.

FOTO: MORTEN DD HANSEN

GÆRDESMUTTE

Danmarks næstmindste fugl. Den er lille og rund med en karakteristisk strittende hale. Gærdesmutteren kan komme til, hvor de større fugle ikke kan være. Det gør den konkurrencedygtig med de store. Gærdesmutteren er den danske fugl, der har den kraftigste sangstemme i forhold til sin størrelse. Var gærdesmutteren på størrelse med et menneske, så ville den kunne høres fra Danmark og helt til Paris.

FØDE

Gærdesmutteren lever af insekter og edderkopper hele året, så du ser den sjældent ved fuglebrættet. Jo flere insekter du har i haven, des bedre mulighed har du for at få besøg af den fine gærdesmutter. Så byg gerne en kvasbunke. Det tiltrækker insekterne.

LEVESTEDER I HAVEN

Gærdesmutteren kan ses i haven, hvis du har noget tæt krat og også gerne vand i nærheden. Den yngler oftest i tæt vegetation såsom busk- og kratvegetation. Dens rede er kugleformet og på størrelse med en lille håndbold. Hannen bygger flere reder af mos, visne blade, græs og grene, som den introducerer for hunnen, der vælger den bedste rede at flytte ind i. Tiltrækker gærdesmutteren ved at sørge for tætte buske, krat, kvas, og fugtige områder.

HAR DU GÆRDESMUTTER, HAR DU OGSÅ...

Gærdesmutteren lever af insekter hele året, så har du gærdesmutter i haven, ved du, at der er gode krat og kvasbunker i nærheden, og at haven er rig på insekter, edderkopper og orme.

FOTO: LARS BRØNDUM

FLAGERMUS

Der findes ca. 17 arter af Flagermus i Danmark. Flagermusen er et fascinerende natakktivt dyr, som jager ved hjælp af lyd, men vi kan ikke høre det med det blotte øre. Flagermus kan spise op til 1.000 myg på én nat.

FØDE

Flagermusen lever af insekter. Den udsender en lyd, som bliver kastet tilbage, hvis den rammer et objekt. På den måde kan flagermusen lokalisere sine byttedyr og orientere sig. De forskellige arter bruger forskellige bølglængder, og man kan derfor artsbestemme dem efter lyden. Flagermusen drikker vand ved at flyve helt tæt på vandoverfladen, åbne munden og tage en mundfuld i fuld fart.

LEVESTEDER I HAVEN

Flagermusen går i dvale om vinteren og har brug for gode overvintringssteder som store, hule træer. Den kan også godt lide at slå sig ned på lofter og i udhuse samt i gamle redekasser. Flagermusen er totalfredet, så dens levesteder må ikke ødelægges. Tiltræk flagermus ved at lade gamle træer med hulrum og huller blive stående, og sæt flagermuskasser op i haven.

HAR DU FLAGERMUS, HAR DU OGSÅ...

Ser du flagermus i skumringen, ved du, at du har masser af nataktive insekter i området, som bl.a. skrubbudsens også spiser. Gamle hule træer kommer også humlebier, bænkebidere og mariehøns til gode.

Træer i den vilde have

Træer er afgørende for en høj biodiversitet. Også mere end man måske lige tænker over til daglig. Blomsterne er vigtige pollen- og nektarkilder for bier, sommerfugle og svirrefluer. Nødder, frø og frugter giver mad til fugle, egern, mus, sommerfugle og insekter i efteråret. Nedfaldsblade giver føde til regnorme og jordens mikroorganismer. Døde grene og rådne stammer danner grobund for hundredvis af svampe, laver og nedbryderinsekter.

Fugle bygger rede i træerne, mens flagermus elsker at bosætte sig i naturlige hulheder. Træer virker stabiliserende på klimaet, opsuger CO₂ og giver skygge og læ på varme dage. Endelig er mange træer vigtige værtsplanter for flere tusinde arter, hvis larver og afkom er afhængige af træerne for at overleve. Nogle svirrefluelarver lever f.eks. af selve træet, mens andre lever af de specifikke bladlusearter, der er knyttet til træet.

Træer bidrager dog først for alvor til biodiversiteten, når de er over 25-50 år gamle, så det er essentielt, at havens træer får lov til at blive stående og ældes. Og at vi planter nye.

13

LIVSVIGTIGE TRÆER

Her kan du se en liste over de 13 træer, som er værtsplanter for flest sommerfugle og insekter. Det vil sige, at træerne er afgørende for, at næste generation kan udvikle sig. Listen tager ikke højde for træernes blomstring og viser dermed ikke, hvordan de bidrager til andre insekters behov for pollen og nektar.

TRÆ	SOMMERFUGLE	BILLER, TÆGER MV.	INSEKTER TOTAL
Stilkeg og vintereg	187	97	284
Birk	178	51	229
Pil	173	93	266
Tjørn	117	32	149
Slåen	91	18	109
Rødel	55	35	90
Bøg	40	24	64
Elm	59	25	82
Ask	25	16	41
Æble	63	30	93
Skovfyr	38	53	91
Lind	20	11	35
Røn	19	9	28

Skab en sommerfuglehave

Din have kan gøre en forskel for sommerfuglene. Mange sommerfuglearter flyver ikke særlig langt, men bevæger sig rundt inden for et par hundrede meter. Derfor har din og naboens have stor betydning i forhold til at tilbyde mad- og levesteder for sommerfuglen og dens larver.

Nedenfor kan du se, hvilke træer, buske og urter der er vigtige værtsplanter for dagsommerfuglene. Altså planter, som sommerfuglene lægger deres æg på. Mange af dem er også gode nektarplanter. Føjer du også læ og solvarme sten til, har du den perfekte sommerfuglehave.

TRÆER OG BUSKE:

- Almindelig røn: sortåret hvidvinge
- Birk: sørgekåbe
- Pil: sørgekåbe, østlig takvinge
- Eg: blåhale
- Elm: det hvide W, det hvide C
- Kristtjørn: skovblåfugl
- Mirabel: guldhale
- Seljepil: iris, sørgekåbe
- Slåen: guldhale
- Tjørn: sortåret hvidvinge
- Tørst: citronsommerfugl, skovblåfugl
- Vrietorn: citronsommerfugl

SLYNGPLANTER:

- Kaprifolie: hvid admiral
- Vedbend: skovblåfugl
- Humle: det hvide C

SYNLIGE BLOMSTRENDE URTER:

- Engkarse: aurora, grønåret kålsommerfugl
- Hejrenæb: rødpletet blåfugl
- Kællingetand: almindelig blåfugl, engblåfugl, gråbåndet bredpande og høssommerfugle
- Lucerne: almindelig blåfugl og høssommerfugle
- Løgekarse: aurora og grønåret kålsommerfugl
- Musevikke: isblåfugl
- Storkenæb (flere arter): rødpletet blåfugl
- Violer og stedmoderblomster (mange arter): perlemorsommerfugle og kejserkåbe
- Humle-sneglebælg: almindelig blåfugl
- Rucola: aurora (kun på planter, der blomstrer) og grønåret kålsommerfugl
- Tidsler: tidselsommerfugl
- Judaspenge: aurora
- Knoldet mjøddurt: fransk bredpande
- Skovjordbær: spættet bredpande
- Alm. mjøddurt: engperlemorsommerfugl

URTER:

- Rødknæ: ildfugle (flere arter) og dukatsommerfugl
- Lancetvejbred: okkergul pletvinge
- Kål: stor og lille kålsommerfugl
- Almindelig syre og skræppe: ildfugle (flere arter)
- Brændenælde: nældens takvinge, dagpåfugleøje, admiral, tidselsommerfugl, det hvide C og nældesommerfugl
- Græs (mange arter): randøjer (flere arter), bredpander (flere arter)

Kilde: Michael Stoltze

Mere inspiration

Der er mange bøger og hjemmesider om vilde haver. Som udgangspunkt er de danske bedst, da de handler om dansk natur. Du kan også bruge engelske (britiske) bøger om *wildlife gardens* eller tyske bøger om *Naturgarten*. Vær blot opmærksom på, at der er stor forskel på naturen i Danmark og i de andre lande.

Vi vil anbefale følgende danske titler og hjemmesider:

www.havenyt.dk, Landsforeningen Praktisk Økologi

Vilde haver Ditte Dahl Lisbjerg, Bios

Den uendelige have Rasmus Ejrnæs, Aarhus Universitetsforlag

Naturhaven – den mangfoldige have Lars Brøndum, Lilli Gruwier og Katrine Turner, Turbine

Dansk flora Signe Frederiksen, Finn Nygaard Rasmussen og Ole Seberg, Gyldendal

Den nye nordiske flora Bo Mossberg og Lennart Stenberg, Gyldendal

Vilde blomster i haven Lise Gartmann, Siesta

Den vilde have Jens Thejsen, Gyldendal (udgået, men kan findes på biblioteket)

Sommerhushaven Jens Thejsen, Vingefang

Sommerfuglehave Michael Stoltze, Mona Klippenberg og Susan Lindsey Jane Trolle, Gyldendal

Hvilken plante hvor Jane Schul, Politikens Forlag

Landsforeningen Praktisk Økologi arbejder for havernes bidrag til den grønne omstilling

Siden 1989 har vi sørget for, at danske haveejere har adgang til stadig bedre viden om økologisk selvforsyning, giftfri prydhave og levende bynatur.

Vi driver hjemmesiden *Havenyt.dk*, appen *dyrk.nu* og udgiver bladet *Tidsskrift for Praktisk Økologi*.

Derudover står foreningen bag en række projekter og arrangementer, der sætter fokus på omsorgen for jorden og naturen lige uden for døren.

Se mere om foreningen, støt vores arbejde, og meld dig ind her: www.oekologi.dk

